

Јован ЧАЂЕНОВИЋ

НАЛИЧЈЕ РАТА И ЖИВОТА
Вуковићев роман *Мртво Дубоко*

Објављен након романа *Висине* (1952) и *Без реденика* (1955) роман *Мртво Дубоко* (1959) представља највеће пишчево остварење. Роман је донио новину не само у стваралаштву Чеда Вуковића него и у савременој књижевности са тематиком НОБа. Тема романа је нова, необична и интересантна¹. Приказана је судбина рањеног партизана кога у четничком селу чува једна хумана жена. Дјело су прихватили читаоци и критичари, па је у кратком временском периоду доживјело више издања. Поред тога, дјело је уврштено у школску лектуру, што му даје посебну улогу у књижевном образовању омладине.

Прича почиње сценом окршаја групе партизана са њемачком претходницом. У тренутку када је на засједу наишла колона њемачких моторциклиста партизан је узео на нишан младог војника који је дријемао као дијете у колицима, и поколебао се да ли да му прекине сан. Пошто се слегао дим барута, стари сељак Даосав нашао је на мјесту сукоба рањеног партизана. Довукао га је у село на грани као пласт сијена, превео му рану и оставио га пред једну кућу. Племенита жена Савна сакрила је младиха у мужевљевој земунци, гдје га је чувала и хранила.

Писац је дакле довео у непосредан контакт највеће двије супротности из доба рата — партизанску и четничку страну. Радња се догађа у забаченом, заосталом селу коме је дат симболичан назив *Мртво Дубоко* које је далеко од путева и додира са свијетом.

У сваком поглављу романа по један јунак говори у првом лицу о себи и своме виђењу других људи и догађаја са своје та-

¹ Сиже за роман писац је узео од једног пријатеља који му је испричао свој доживљај из рата. Ту верзију је развио и у њу уградио своје богато искуство и сазнање из рата. Хтио је да рат прикаже у овоме дјелу „с друге стране, са наличја“ када се борба води међу људима и у људима, а не на фронту.

чке гледишта. И тако се лица међусобно освјетљавају и карактеришу.

Причање тече континуирано, у складу са временским слиједом, природно се прелази са једног лица на друго, са једног мотива на други, са једног поглавља на друго, што повезује елементе сижеа. На почетку сваког новог поглавља успоставља се веза са неким сегментом из претходног.

С обзиром на структуру романа у којој доминира индивидуални исказ, дијалог је потиснут у други план, али је садржан у многим поглављима у виду интерпретације лица које се исповијела у своме одјеку романа. Поред тога, лица често, када се обраћају другоме, воде са собом разговоре у форми дијалога. Даосав: „Да узмем сат? Што ће ми. Ни носити га не умијеш, Даосаве“.

У оваквој структури дјела било је потребно да се наратор свакога поглавља представи на почетку, и то је чинио на директан начин, што је необично. Јунак првог поглавља каже: „Прича о мени, о Вукману, потекла би...“ У другом поглављу стари Даосав прича свој доживљај: „Те ја прокуни себе: Даосаве, зла ти срећа...“ У трећем поглављу жена прича како је изненада, угледавши рањеника испред куће, рекла: „Савна, Савна, мила ли си свакоме злу“. У поглављима у којима је очигледно ко говори не именује се јунак на почетку текста. Четник Чапрић се представља на тај начин што каже да му необично презиме смета да напредује у служби.

Пошто су лица у почетним поглављима индивидуално одређена, није било потребе да се у даљем току казивања читаоцу представљају по имену, па то писац више и није чинио. Из околности у којима се јављају, а које они наводе, јасно је о коме је ријеч. Препознавање неких лица врши се и помоћу узречица. Савна често каже: „Ја кукала“, а Чапрић: „Факат“. Луда Борика се препознаје по сулудом говору и стиховима.

Односи ликова су једноставни, највише је развијен однос Савне и рањеног партизана. Даосав је најстарији човјек у селу, његова одбјегла унука, коју тражи по планини, највећа је његова брига и невоља.

Ликови се више испољавају у говору, у самоисповиједању и самооткривању, и по ономе што раде него у контактима и односима са другим ликовима. Али главни јунаци романа — рањени Вукман и сељанка Савна освијетљени су помоћу узајамних односа.

Лик рањеног партизана Вукмана приказан је доста широко, дата је хроника његова боравка у селу. Највећи дио времена провео је у земунци у крајњој пасивности, духовној празнини и немоћи да се бори. Када Савна у земунциу сакрије четника Чапрића, настаје драматична ситуација. У истој су руди двије разли-

чите звијери које се не подносе и међу њима долази до сукоба, до гушења и рвања. Рањени је хтио да убије уљеза.

Партизан често размишља о својим поступцима, боји се да не изневјери идеал револуционара, образац борца који је хтио да достигне. Често помишља на то што би о његовим поступцима рекао његов друг Мијат који је за њега узор партизанског борца. Рањеном је узан видокруг, кроз рупу од земунице може да види поток и другу обалу на којој понекад стоји луда дјевојка, гледа према земуници и прича о свом мртвом драгану. У земуницу понекад допиру гласови споља, он их лови и повезује, од фрагмената ријечи покушава да створи разговор. Младић у рупи повремено губи свијест, а понекад сања о своме прошлом времену, о периоду безбрижног бачког живота. Мисао му бјежи из мрака у коме му је тијело заробљено. Али његов тамнички живот није био сасвим монотон.

Узбуђење је доживио када му је Савна причала о своме сину четнику који је имао ожиљак изнад ока. Док она описује Аксову спољашност, рањени се сјетио како га је у једном окршају прекинуо машинком. Ту се њихове приче укрштају. Код њега се јавља потреба да каже жени да јој је убио сина, и да тако одсијече грану на којој сједи. Једва је, за неко вријеме, савладао то ирационално осјећање.

У дугом периоду самоће и тјескобе младић не размишља о неким егзистенцијалним, политичким или друштвеним питањима како би се могло очекивати с обзиром на његово образовање, до тадашње ратничко искуство и необичне околности у којима се налазио. Стиче се утисак да је духовно празан и да је оскудан његов интелектуални и емоционални живот. Каже да је као бак био стидљив, осјетљив и мек, а у рату је постао ратоборан, безобзиран и да је у стању мајци да каже да јој је убио сина и да би га опет убио. Толико је у рату отупио и постао неосјетљив, несклон размишљању о догађајима у којима учествује, о револуцији. Прихватио је утилитарну филозофију живота, поистовећује себе и покрет, сматра да у револуцији нема личних, приватних ствари и интереса. Када је у питању партизан, комуниста, сматра да је прихватљиво све што је њему, појединцу, корисно јер то је у исто вријеме корисно покрету, револуцији.

Рањени се одвојио од патријархалног друштва, од његовог морала и погледа на свијет, постао револуционар који је у рату суров и једностран. Гледано са народног, етичког гледишта, рањени је на ниској лествици моралних норми. Његов недостатак није у томе што убија непријатеља, него што не размишља о посљедицама када су у питању припадници његова народа, племена, рода. Овакво гледање изражено је са становишта ликова из романа који су представници народа, као Савна, Даосав и др.

Али са револуционарног становишта, рањени врши своју улогу у име класне борбе и историје.

Лик рањеног Вукмана није грађен праволинијски. Он чини хумана дјела и жртвује се за другог. Животне манифестације које је одбацио јављају му се као нужност у додиру са животом у забаченом селу. Он мора да их прихвати и обавља, нпр. одлучује се да крсти по црквеном обреду смртно болесно дијете свјестан да тиме крши револуционарну дисциплину. У тој сцени Вукман је приказан као душеван човјек дирнут трагедијом мајке и породице. Сатјеран у рупу, и револуционар мора да се приклони захтјевима живота и схватањима народа. То су искушења усањеног борца која му живот приребује.

Рањени није увијек у миру са собом; када размишља о својим поступцима према Савни, налази да је био суров и каје се. Уочава оно што је накнадно усвојио из доктрине револуционара. Забринут је што средина на њега врши утицај, што је негативно умјесто да он дјелује на околину у духу револуционарне идеје.

Кад је чуо јауке и тужалке због Аксове погибије, рањеника је ухватила паника и неко ирационално стање. „Опет бих га убио, па макар за њим плакао“, рекао је. Читалац се пита: да ли из њега избија бијес освете, мржње, потреба да се докаже, или би хтио да заглуши унутрашњи глас кајања? Ово сучење рањеног Вукмана са савјешћу представља једну од вертикала књиге. А онда у причи настаје период смиривања. Појављује се Чаприћева жена са којом ступа у интимне односе и тако се испољава нова страна његове личности, у чину и у говору који је ведар, шеретски.

ОвOME заосталом мјесту револуција и рат ништа нијесу могли да донесу осим смрти и страдања. Завршна сцена дјелује као „хепаенд“. Када је Савнин муж дошао из војске, није било у кући мјеста за два мушкарца, ратника са супротних страна, и Вукман узима домаћиновог коња и одлази у планину. Партизан, на крају, односи моралну побједу над четником Грубаном, поклања му живот иако је овај покушао да га убије.

Критичари издвајају двије компоненте овога лика: борбеност и човјечност и кажу да су оне у сукобу. Један аутор сматра да ове двије особине држе равнотежу, али да у одсудним тренуцима претеже борбеност (Р. Таутовић). Јединство борца и човјека у лику рањеног партизана у опасности је да се распадне под утицајем спољних фактора (М. Диздар).

Овај лик раздиру моралне дилеме када мора да изневјери комунистички кодекс понашања. За њега је речено да је неизграђен интелектуалац, али је изграђен револуционар (Р. Бошковић), што би се могло узети у релативном значењу ријечи. У ствари, он је добро ухваћен цртеж модела из живота.

Савна је несрећна жена разапета међу супротним половима, политичким подјелама, које су разарале наш народ. Њен род је страдао у партизанима, а муж и син у четницима. О своје положају каже: „Дајем воду за двије ријеке, па се двије ријеке бију. . . па се преко мене уједају. . .”

Мислећи на сина, Савна је показала самилост према рањеном партизану и заштитила га. Овај њен гест условљен је њеном хуманом природом. Она се није определијелила као њен род и њен дом за једну или за другу сукобљену страну. У својим одлукима и гледиштима она је изнад њих или независна од њих, што чини њен лик особеним и занимљивим.

Збуњена и уплашена суровим ратним догађајима, подјелама и жртвама, Савна поступа у складу са традиционалним, народним нормама и порукама ради сазнавања догађаја у будућности. Она је припроста жена и враџбине су њен свијет („Десно јој око заигра”). Са поштовањем и покорношћу односи се према мужу, домаћину, који јој је оставио бригу о кући и дјеци, у складу са традиционалним схватањима дужности патријархалне жене и породице. Не спомиње му име, о њему говори само лијепо. „Пушку је од невоље узео, а није крвник ничији, остао је мека срца као што је вазда био, и као што га сви знају”.

У односу према дјеци показује се племенит лик мајке. Стара се о дјеци у суровим условима, у ратним временима. Бјекство са дјецом од Њемаца у планину, а онда болест и смрт најмлађег дјетета, говори о њеном страдању и трпљењу. Док за малим сином испољава тугу и жалост, према најстаријем који је у четницима, изражава велику забринутост. Опхрвана је мислима и злим слутњама за његов живот. О њему често говори себи и другима, чак рањеном партизану. Пита га би ли пуцао на њеног мужа и сина рачунајући на људско братство и праштање, не слутећи да јој је он већ убио сина. Овим питањем мислила је на партизанов преображај, јер, по њеном вјеровању, добро се добрим враћа.

Синовљев цемпер, који је дала рањеноме партизану, знак је мајчинске бриге и израз њене великодушности. Из страха од њемачке војске бјежи са дјецом у планину. При томе се јавља рањеноме и нуди му своје дијете да остане код њега као знак заједничке судбине. Та инвентивно нађена појединост баца јако свијетло на лик ове жене, на њен алтруризам и готовост на највећу жртву за свога штићеника. Овим гестом се показује невјероватно висок морал наше патријархалне жене.

По други пут Савна је спасила живот рањеноме када се онесвијестио док је гасио ватру у њеној кући. На томе примјеру се увјерила да се добротинство враћа и да оно дјелује и на околне жртве. Иако зна да је партизан давно „окренуо лице од бо-

жјег зрака“, вјерује да није „остао сасвим без срца“, па му доноси болесно дијете да се за њега помоли. Хвата се за сламку, у невољи му се обраћа као куму, свештенику, љекару.

Ту се јављају највеће разлике међу припадницима истога народа, на подручју религије сукобљена су два свијета.

Свака сцена освјетљава Савнин лик са нове стране. Све што се догоди у овој провалији на извјестан начин окрзне живот ове жене.

Сцена болести и смрти малог Јеленка и Савнино опраштање са њим баца ново свјетло на њен лик. Дошла је до изражаја рјечитост ове жене, испољила се њена припадност роду и породици, мртвима и живима, показало се колико у њеној свијести живи „доњи свијет“, њени давно умрли, ликови предака. Ова епизода у исто вријеме говори о аутору као врсном дјечјем писцу.

Своју људску природу и став према материјалним вриједностима које муж доноси из четничких похода и пљачки Савна је показала на високо етички начин. Она неће да узме поклоне јер их сматра туђим, несрећним, проклетим. Ту је дошла до изражаја патријархална етика, одбојност према туђему, што је и црква и породица развијала код народа.

Савна доста говори јер има највише да каже, а у контакту је са највише лица у дјелу. Она разговара и са собом, са одсутнима, са мртвима и са судбином. Њен говор је каналисан патријархалним облицима живота и морала и локалним изразом. Код ње је видан сажет, сентенциозан, па и фигуративан начин изражавања. „Дјеци остави мајку и неразнисане даске над главом, то ти је доста да се подигну до пушке и прстена“. Само да ми се Аксу кућни праг обрадује“.

У овим и сличним исказима има народног искуства и пишчевог стилизовања, односно извјесне несагласности са могућностима ове просте жене. Ови пишчеви „додаци“ допринијели су да се племенитости ове жене „дода“ извјестан елеменат народне мудрости, искуства и рјечитости, што би боље пристајало старцу Даосаву. У Савнином говору садржана је компонента лирског. Ова жена доживљава разне догађаје као страдање недужних. Она је окружена и бијена невољама, смртима, па се у облику народне тужбалице, нарицаљке обраћа судбини и својој околини.

Савнин лик је најцјеловитији и најпластичнији у роману. Њена фигура је „савршено уклопљена у своју функцију“. Њено „бдење над смртно рањеним Вукмаџом је једна „минијатурна и својеврсна, демистификована Пиета“ (Р. Таутовић).

Лик ове жене је, за другог критичара, доказ о постојању свјетлости у људској души; о неуништивости љубави, о величини мајчинства и човјечности. Она је симбол хуманости не само једног времена него и прошлости и будућности (М. Диздар). Сличну мисао изразили су и други критичари.

Стари Даосав изражава озбиљност времена, мудрост народа, суровост живота, памћење традиције и ублажавање несреће која пада на народ. Он је оличење трпљења, на граници је два свијета, и на развоју двију сукобљених војски. Суочен је са смрћу која често походи село, тражи своју унуку која лута планином као срна. Јавља се као народни видар, добротвор и доброчинитељ. Свакоме је спреман да помогне. Друге људе, са обје стране фронта, рат је искварио и изобличио, али Даосав је остао какав је био, а то му и име каже. Представник је старијег свијета и патријархалног морала, схватања живота и дужности.

Писац није инсистирао на овоме јунаку, на његовом искуству, мудрости, на причању о прошлости. Иако је био четник, али пасиван, писац га не осуђује.

Даосав је „оличење супериорне човечности која превазилази борбу”. Али по мишљењу критичара, старчев лик није у тој мјери продубљен да би могао да оличава и оствари функцију човјечности усред међуљудске борбе на живот и смрт. Лик је остао недограђен као торзо, али снажан и упечатљив (Р. Таутових).

Живот старога Даосава је у тијесној вези са судбином његове унуке. Њен лик је оличење зла које је донио рат и окупација. Утврђена и повријеђена дјевојка бјежи у природу, налази уточиште међу дивљим животињама, биљем, растињем, лута по шумама, ливадама, пећинама и потоцима. Ова „дрногорска Офелија”, како ју је назвао један критичар, изговара чудне ријечи, говори о тобожњем младићу који је мртав под земљом. Прича како му спрема дарове. Појављује се наспрам Вукманове земунце и говори своје монологе и стихове о мртвом драгану.

Приликом доласка њемачке јединице у село она отисне велики камен низ падину да одврати војнике од земунце. То је војнике узнемирило, пуцали су на њу и ранили је. Разљућени Њемци запалили су Савнину кућу, и тако је још једном нарушена подјела лица на позитивне и негативне. Овај лик представља отјелотворење ратног страдања крхког људског бића.

На сцени се јавља и четник Чапрић који је томе покрету пришао из каријеризма, из похлепе за официрским чином и коњем. По моралним и тјелесним особинама овај лик је дат негативно у духу непријатеља у послеријатној књижевности. И физички је одвратан, од њега се шири смрад, стално нешто жваће и не нуди храну другоме. У тучи са Вукманом извукао је дебљи крај, један зуб је испљунуо у поток.

Други негативни лик јавља се при крају романа. Савнин муж Грубан долази на коњу са торбама опљачканих ствари. За њега је четништво прилика и мотив да стекне материјалну корист. И када чује да је рањени партизан скривен у земунци, појури да га убије иако га жена од тога одвраћа јер је крстио њихово

дијете, а и у њиховој је кући, што их по народним обичајима обавезује да му пружи заштиту.

Оба негативна јунака — Чапрић и Грубан, означени су именима која изазивају негативне асоцијације о њима. И сам аутор се у једном каснијем разговору са Јевтом Миловићев, осврнуо на свој роман критички у вези са овим својим поступком. Ту је учињен уступак времену које је тражило од писца да видно означи негативне политичке противнике, да примијени црно-бијелу технику у изградњи ликова.

У Вуковићевом дјелу четницима је дато мало простора што је у складу са пишчевим циљем да прикаже позадину фронта гдје се посљедице рата јављају у суровом виду, а не сукобљене војске на фронту. Непосредно учешће четника у збивањима и њихово физичко појављивање дато је у тамним бојама.

У изградњи ликова писац се повремено служио ретроспекцијом. Овоме поступку у великој мјери ишла је на руку концепција романа која наглашава усамљеност човјека, она упућује ликове на себе, на прошлост. Мисао рањеног партизана понекад бјежи у прошлост, сјећа се предратног живота, слободе и школе. Тада је био миран, повучен, стидљив младић. Рат га је прсмјијенио, учинио борцем, хладнокрвним убицом. Понекад му мисао одлази у прошлост подстакнута асоцијацијама на неки догађај. Смрт малог Јеленка навела је Вукмана да се сјети смрти своје мале сестре. Савна се сјећа своје тужне младости и прошлости, својих умрлих и погинулих, дјетињства покривеног котрним крпама и хаљинама.

У роману је примјетан особен методолошки поступак: у сваком поглављу по једно лице говори у своје име о догађајима у дјелу. Лица се стално смјењују и прате, коментаришу ток радње, догађаје, освјетљавају себе и друге.

Поглавља су кратка, нека врло сажета, зато има велики број поглавља у дјелу с обзиром на мали обим романа. Такође је мали број лица, па се протагонисти чешће јављају и тако се индивидуално испољавају и обликују.

Гледано са становишта количине текста, који је дат ликовима, уочава се занимљива пропорција. У роману има 47 поглавља, најчешће се јавља рањени Вукман (20 пута), Савна за половину мање (12 пута), Даосав опет за половину мање од Савне (5), четник Чапрић, луда Борика и мали Заро јављају се по три пута. Сачуван је исти однос простора који заузимају лица у роману. Вукману припада више текста него свим другим лицима у дјелу (страна 67 : 65). Савна изговара близу половине обима Вукманова текста. Даосаву је дата половина Савнина текста, Чаприћу припада мање од половине текста који изговара Даосав, Борика казује више од половине Чаприћева текста. Најзад, мали Заро изговара свега три странице, што је више од половине текста дјевојке.

То чини структуру дјела, са становишта обима, складном, рањени партизан доминира дјелом, на другом мјесту је његова заштитница Савна. Чест прелаз са говора једног лица на друго, брза измјена поглавља убрзава ритам приповиједања и даје живост овој у основи врло статичној фабули.

Слијед догађаја је природан, у овом сегменту дјела писац није тежио никаквим иновацијама, испричан је ток догађаја сукцесивним редом. То дјело чини прегледним и јасним.

Линија причања је уједначена, али са неким драматичним успонима. То су сцене које казивање изводе из нормалног тока. Разноликост ових сцена чини дјело занимљивим, садржајно разноврсним.

У дјелу се јављају неки детаљи, предмети симболичног значења. На почетку романа спомиње се лишће, зелено па јесење, што асоцира на војску у рату и на њену судбину. Аксов цемпер спомиње се више пута као знак односа између Савне и рањеног, а затим као знак односа Вукмана према себи и својој савјести. Овај предмет има важну функцију у освјетљавању неких Вукманових психолошких стања. Често се спомиње четничка брада као знак издајства, слуганства. Израз се јавља у разним облицима: „брадурина“, „балава брада“ и сл.

Помоћу изабраних детаља, што је одлика овога романа, писац постиже извјесну сугестивност. То се односи и на природу у којој се спомиње поток, брдо, пећина, буква, камен и др.

Чедо Вуковић је афирмисан познавалац и стваралац у области језика. У својим дјелима поклања велику пажњу језику, његовој изворној народној основи: сликовитости и звучности. То је дошло до изражаја и у овоме роману.

Већина критичара језик романа сматра једном од главних његових врлина. Они истичу пишчев смисао за сликовит израз, за „одбир ријечи и фраза“, за сажетост и економичност израза, за лапидарност. Али највише похвала упућено је богатој лексици за коју је речено да је разуђена, самосвојна, самоникла, бујна. Овакав језик је изврсно средства за изградњу ликова и за њихову индивидуализацију.

У недостатке би се могла убројити извјесна лексичка претрпаност, „фолклорна шаржираност језика“, напрегнутост, исфорсираност, употреба језичких средстава „са нападним поетским претензијама“.

Мртво Дубоко неки критичари убрајају у романе дајући превагу епским елементима. При томе они не занемарују лирску компоненту. Други малобројнији сматрају да је то поема јер до-

минантну улогу имају лирски елементи.²) Лирско, поетско критичари виде у разним сегментима дјела. Један сматра да је унутрашњи монолог главни елемент поезије у овој прози. „Венама унутрашњег монолога тече крв лиризма“. Али додаје да је аутор у дјелу истовремено и приповједач и пјесник. „Он својим приповедачким огледалом ... објективно одражава светлуцање субјективног лиризма својих лица“ (Р. Таутовић).

Други аутори истичу драмску структуру дјела не негирајући елементе епскога и лирскога.³) Поједини истичу драмско-лирску основу дјела. Приликом подвлачења драмског ови критичари полазе од драмских ситуација у којима се налазе јунаци, у првом реду Вукман (Р. Ротковић).

По једном мишљењу дјело „нема традиционалну структуру поеме или романа“, он „својим органским склопом ... умногоме превазилази подјелу књижевности на прозу и поезију“. Међутим, додаје аутор, „такав склоп још не би морао представљати неку структуралну новину“ (Р. Таутовић).

Ова колебања критичара при одређивању жанровске припадности дјела, односно при истицању његове родовске доминанте, говори о сложеној природи дјела иако изгледа просто, и о видној заступљености лирских, епских и драмских елемената у њему.

Роман је прихватила читалачка публика, а критика га је оцијенила као нов, особен приповедачки глас у нашој после-

² Поетска компонента је толико присутна, сматра М. Диздар, „да овај мали роман можемо схватити као поему“. Ал. Спасић каже да је ово дјело поема у прози која с правом није названа романом. Р. Трифковић истиче према лирскога („лирска оаза“), иако прихвата припадност дјела лирском роману, а не поеми. Он каже да дјело има „лирску структуру, што значи да се не ради само о лирским тренуцима, фрагментима на нивоу пјесничке слике и језика него о карактеру дјела. У приказу дјела М. Ковач се пита да ли је то роман или поема. Ако је поема, наставља он дјело означава новину у нашој савременој књижевности. У једном од најранијих приказа С. Селенић говори о „нападним поетским претензијама“ језика у роману, и наставља да „жељени поетски потенцијал често омане и да остане претенциозна, фолклорно бравурозна проза — у условној форми поезије, али без његовог ефекта“. У истом смјеру размишља и Р. Војводић и каже да у дјелу има „форсиране поетизације“ која чини саставни елемент експеримента. У наслову приказа Војводић наглашава лирску страну дјела („Експеримент и лирске интроверзије“). С. Перовић сматра да је лирско са мјером унесено у прозно дјело, што значи да је основица епска. Р. Бошковић прави дистинкцију између лирског и поетског романа, па каже да је „Мртво Дубоко“ поетски роман. Тако га одређује и М. Краљ, док га М. Цротић назива лирском повијешћу.

³ Роман је био драматизован четири пута: за позоришно приказивање у Титограду и у Прагу, за Театар поезије у Београду, за радио-Скопље. Ове драматизације и њихово извођење изазвале су бројне приказе што је допринијело популаризацији дјела.

ратној књижевности.⁴) Композиција је складна, хармонична. У структури истакнуте су двије компоненте — својеврсна техника писања и специфичан језик. Као посебну вриједност многи критичари истичу етичку проблематику дјела.

ЛИТЕРАТУРА

Бабовић Милосав, „Један поглед на прозу Чедо Вуковића”, *Овдје*, јануар 1984, — 7.

Бошковић Радојица „Од схематизма до неукротиве спонтаности. Један поглед на романе Чедо Вуковића”, *Стварање*, XXXII, 1977, 2, 291 — 316.

Војводић Раде, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959, — *Књижевне новине*, XI/1960, 113 (26. II).

Вуковић Владета, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост Сарајево, 1959. — У књизи: *Записи из књижевности*, Јединство, Приштина, 1974.

Диздар Мак, „Стваралачки преображај Чедо Вуковића”, предговор књизи *Мртво Дубоко*, Свјетлост, Сарајево, 1963 — *Живот*, XII/1963, 3, 90 — 92.

Ђорђевић Милош, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1955, — *Железничке новине*, II/1960, 11, (20. I).

Јовичић Владимир, „Мртво јесте али није дубоко.” Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, 1959 — У *ствари*, III/1960, 10. Исто у књизи *Записник*, Шабац, 1966.

Китановић Бранко, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959 — *Савременик*, VI/1960, књ. 12, 7, 103 — 104.

Ковач Мирко, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост Сарајево, 1959. — *Црвена звезда*, X/1960, 409, (23 II).

Краљ Мило, „Женски ликови у роману Чедо Вуковића *Мртво Дубоко*”, — *Овдје*, VII/1975, 72, 12 — 13.

Краљ Мило, „Искушења и побједа људскости”, предговор роману *Мртво Дубоко*, Рад, Београд, 1976, 5 — 23.

Краљ Мило, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Побједа*, XVI/1960, 1 (1. I).

Максимовић Миодраг, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Илустрована политика*, II/1959, 58, стр. 39.

Миловић Јевто, Чедо Вуковић, у: *Разговори с умјетницима*, Београд, 1983, 5 — 63.

М. З. Чедо Вуковић, „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Студентски лист*, XV/1950, 5, (23. II).

Перовић Сретен, „Поема о чежњи и страдању”, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Сусрети*, VIII/1960, 1, 49 — 52.

Радојевић Радоје, „Стуб живота”. Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Титоград, 1968, — *Стварање* XXVIII/1969, 1—2, 153 — 155.

Раичевић Часлав, „Мртво Дубоко”, „Стилистичке вриједности концептивних везника” — *Књижевност и језик* XXIII/1976, 3, 136 — 139.

Рацков Ивалка, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, — *Дневник*, XXII/1963, 6150 (20, XII)

Ребећ Драшко, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево 1959. — *Летопис Матице српске*, CXXXVI/1960, књ. 386, 5, 405 — 407.

⁴ О свом дјелу аутор је дао низ корисних информација и тако је помогао интерпретаторима. Указао је на неке елементе романа које критика није уочила, нпр. симболику два вуса који наткриљују имагинарно село Мртво Дубоко.

- Ротковић Радослав, „Поруке човјечности”, предговор: Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, „Луча”, Графички завод, Титоград, 1967, 7 — 36.
- Ротковић Радослав, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево — *Стварање*, XV/1960, 4, 351 — 353.
- Селенић Слободан, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Борба*, XXIV/1959, 303 (27. XII).
- Спасић Александар, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Политика*, LVII/1960, 16679, (17. I).
- Стојовић Милорад, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, — *Побједа*, XX/1963, 17, (21. IV).
- Таутовић Радојица, „Величина у подземљу”, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, Свјетлост, Сарајево, 1959. — *Живот*, IX/1960, 6, 435 — 439. Исто у: *Савремени црногорски писци*, Обод Цетиње, 1970, 199 — 207.
- Таутовић Радојица, „Величина у подземљу”, Чедо Вуковић: „Мртво Дубоко”, 1959. — *Израз*, IV/1960, књ. VII, бр. 3, 285 — 288.
- Трифковић Ристо, „Порука човјечности”, *Свијет*, 19. IV, 1960.

Jovan Čađenović

THE SEAMY SIDE OF THE WAR AND LIFE

S u m m a r y

»Mrtvo Duboko« («Dead Deep») is considered to be the best work of Čedo Vuković. The theme of the novel (from the national liberation war) is new and original. Conflicted sides have been brought into an immediate contact. The characters have been created by selfstatements and selfanalysis, the dialogue has been pushed back by the monologue. Specific technique of writing and extraordinary style in the novel are also distinguished.